

İNGİLİZ GEZGİN EDWIN JOHN DAVIS'İN SEYAHATNAMESİNE GÖRE XIX. YÜZYILIN SON ÇEYREĞİNDE ADANA VE ÇEVRESİ*

*ADANA AND ITS AROUND IN THE LAST QUARTER OF THE XIX. CENTURY
ACCORDING TO TRAVELBOOK OF BRITISH TRAVELLER EDWIN JOHN DAVIS*

Gürsoy ŞAHİN**

Özet

Bu çalışmanın esasını İngiliz gezgin Edwin John Davis (1826-1901)'in 1875 yılında Türkiye'ye gerçekleştirdiği seyahati sırasında ziyaret ettiği Adana ve çevresi ile ilgili izlenimleri oluşturacaktır. İskenderiye'deki İngiliz kurumlarında din adamı olarak görev yapan E. J. Davis, aynı zamanda güzel sanatlarla ilgili master derecesine sahiptir. Keza ülkesinde Osmanlı atasözleri ile ilgili bir tercüme eser de yayınlamıştır.

Davis'in seyahatnamesinde daha çok Anadolu'nun güneyi ile ilgili bilgiler, tasvirler ve resimler bulunmaktadır. Onun Türkiye'nin çeşitli yörelerinde incelemelerde bulunmuş entelektüel bir kişi olması ve seyahatnamesinin Adana ve çevresi üzerine yoğunlaşması izlenimlerini daha da önemli kılmaktadır. Çalışmada ayrıca Adana ve çevresi hakkında bilgi veren farklı seyahatnamelerden de istifade edilecektir.

Anahtar Kelimeler: Adana, Edwin John Davis, Gezgin, İngiliz, Seyahatname.

Abstract

This study was based on the impressions of British traveller Edwin John Davis (1826- 1901) about Adana and its around during his trip to Turkey in 1875. Serving as a religious official in British institutions in Alexandria, E. J. Davis has also a master's degree in fine arts. Likewise, he published a translated book about the Ottoman proverbs in his country.

In the travelbook of Davis, there are essentially descriptions, pictures, and information about Southern Anatolia. The facts that Davis is an intellectual person who made observations in various regions of Turkey and his travelbook concentrates on Adana and its around make his impressions more important. In this study, various travelbook giving information about Adana and its around will also be utilized.

Keywords: Adana, Edwin John Davis, Traveller, British, Travelbook.

* Bu çalışma 17-19 Nisan 2015 tarihlerinde Adana'da gerçekleştirilen 1. Uluslararası Tarihte Adana ve Çukurova Sempozyumu'nda sunulan aynı başlıklı sözlü bildirisinin genişletilmesiyle oluşturulmuştur.

** (Doç.Dr.) Afyon Kocatepe Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, Afyonkarahisar/Türkiye. e-posta: gsahin@aku.edu.tr

Giriş

XIX. yüzyıl, İngiliz gezginlerin Osmanlı ülkesi ile ilgili çok sayıda eser kaleme aldıkları bir dönemdir. Bu yüzyılda kaleme alınan seyahatnamelerinin içerik açısından oldukça zengin olduğu ve değerli bilgiler verdiğini söylemek mümkündür. Bu anlamda araştırmanın kaynağını oluşturan E. J. Davis'in seyahatnamesi de Türkiye hakkında önemli bilgiler ihtiva etmektedir¹. Davis'in eserinde göze çarpan bir diğer nokta ise, XIX. yüzyıl gezi eserlerinde zaman zaman rastlanan, "nesnel ve objektif" bir yargıya varmak için gösterilen çabadır.

Fakat seyyahların genellikle peşin hükümlü olabilecekleri de unutulmamalıdır. Bu bağlamda mesela XIX. yüzyıl İngiliz seyahatnamelerinin bazılarında Türkler hakkında "keyfi davrandıkları ve tembel oldukları" şeklindeki değerlendirmeler kendini göstermektedir². Bu nedenle seyahatnameler değerlendirilirken, yazıldıkları dönemin şartları, gezginin eğitim ve kültür seviyesi gibi hususlar göz önünde bulundurulmalıdır.

Esasen genel olarak bakıldığında Batılı gezginler eserlerinde, Doğu veya Türkler hakkında önyargılı değerlendirmelere sıklıkla yer vermişlerdir. Bunun temel sebepleri arasında, özellikle gezilen yerle ilgili bilgi eksikliği, günlük hayatta rastlanabilecek sorunların, suiistimallerin veya ihmallerin okuyucuların ilgisini çekmek amacıyla abartılarak aktarılması sayılabilir. Gündelik hadiseler, alışılmadık olaylar gibi tasvir edilerek veya çarpıtılarak anlatılmıştır³. Bu konudaki bir İspanyol atasözü durumu gayet net açıklamaktadır, "uzun yolculuklara çıkan, kuyruklu yalanlarla eve döner"⁴. Öte yandan seyahatnamelerin içeriğini etkileyen bir başka sebep ise kalıplaşmış önyargılardır. Zira gezginler, eserlerindeki anlatımlarında çocukluktan itibaren dinledikleri belirli görüş, yargı veya hikâyeleri onaylamak zorunda hissetmişlerdir⁵.

Tüm bu olumsuzluklarına rağmen gezginlerin izlenimleri, somut kültür varlıkları ve bakış açısını göstermesi açısından değerlidir. Eleştirel bir gözle değerlendirildiğinde seyahatnamelerin tarihi kaynak olarak değeri tartışma götürmez bir gerçek olarak ortaya çıkmaktadır.

XIX. yüzyılda İngiliz gezginlerin kaleme aldıkları seyahatnameler, muhtevalarının zenginlikleriyle öne çıkmaktadır. Öte yandan İngiltere'nin güçlenmesi seyahatnamelerdeki anlatımı da etkilemiş, eserlerin çoğunda politik bir söylem gelişmiştir. Dolayısıyla bu dönemde İngiliz seyahatnamelerindeki dil, İngiltere'nin dış politikasındaki eğilimlerle

¹ Edwin John Davis, *Life in Asiatic Turkey a Journal of Travel in Cilicia (Pedia and Trachoea), Isauria, and Parts of Lycaonia and Cappadocia*, Edward Stanford Publishing, London 1879, s. vii-viii.

² Fred Burnaby, *At Sirtunda Anadolu*, (Çev. Fatma Taşkent), İletişim Yayınları, 3. Baskı, İstanbul 2000, s. 184, 207, 243; William James Joseph Spry, *Life of the Bosphorus Doings in the City of the Sultan Turkey Past and Present*, H. S. Nichols Publishing, London 1895, s. 121, Gürsoy Şahin, *İngiliz Seyahatnamelerinde Osmanlı Toplumunu ve Türk İmajı*, Gökkuşbuca Yayınları, İstanbul 2007, s. 79-81, 125-127.

³ Bernard Lewis, "Doğu'ya Giden Bazı İngiliz Seyyahları", (Çev. Esim Erdim-Salih Özbaran), *Tarih İncelemeleri Dergisi*, Cilt II, İzmir 1984, s. 248; Yücel Bulut, *Oryantalizmin Eleştirel Kısa Tarihi*, Yöneliş Yayınları, İstanbul 2002, s. 95; Selçuk Ünlü, "Jacob Philipp Falmmeyer ve 19. Asır Osmanlı Türkiye'si", *Türk Dünyası Araştırmaları*, Sayı 16, (Şubat 1982), s. 149.

⁴ Kevin Robins, *İmaj Görmenin Kültür ve Politikası*, (Çev. Nurçay Türkoğlu), Ayrıntı Yayınları, İstanbul 1999, s. 37.

⁵ Rana Kabbani, *Avrupa'nın Doğu İmajı*, (Çev. Serpil Tuncer), Bağlam Yayınları, İstanbul 1993. s. 10.

İNGİLİZ GEZGİN EDWIN JOHN DAVIS'İN SEYAHATNAMESİNE GÖRE XIX. YÜZYILIN SON ÇEYREĞİNDE ADANA VE ÇEVRESİ

doğrudan ilişkilidir. Esasen İngiltere'nin Osmanlı Devleti ile ilişkileri XVIII. yüzyıl ortalarına kadar ticari alanda sürmüştü, bu tarihten sonra ilişkiler diplomatik alanda ağırlık kazanmaya başlamıştır. Bilahare Rusya'nın büyük güç olarak ortaya çıkması nedeniyle İngiltere 1830'lardan sonra Osmanlı Devleti'nin toprak bütünlüğünü korumaya yönelmiştir⁶. İngiltere'nin zayıfta olsa Osmanlı'nın yaşamasına yönelik bu diplomatik tutumu seyahatnamelerde kendini hissettirmektedir.

Araştırmanın temel kaynağını oluşturan gezgin Edwin John Davis'in seyahatnamesi, tespit edebildiğimiz kadarıyla sadece 1879 yılında Londra'da neşredilmiştir⁷. Davis'in, Türkiye'de çeşitli araştırmalarda kaynak olarak kullanılan⁸ seyahatnamesi dışında Türkiye ile ilgili eserleri de mevcuttur⁹. Davis, 1826 yılında İngiltere'de doğmuş, burada dini eğitimini tamamlayarak Mısır'a gitmiştir. Seyahatnamesinin ilk sayfasında yer alan ifadelerinden anlaşıldığına göre gezgin, İskenderiye'deki İngiliz okul ve askeri birliğinde piskopos olarak görev yapmıştır. Aynı zamanda güzel sanatlarla ilgili master derecesine sahiptir. E. J. Davis'in seyahatnamesinde daha çok Anadolu'nun güneyi ile ilgili bilgiler, tasvirler ve resimler bulunmaktadır. Seyyah yolculuğuna, 11 Nisan 1875 tarihinde arkadaşları M. Ancketil ve Dr. Neroutsos ile birlikte çıkmıştır. Önsözdeki ifadelerine göre, seyahati sırasında gerekli olmadıkça devlet yetkilileri ile karşılaşmamaya özen göstermiş, buna karşılık halkla samimi ilişkiler kurmaya çalışmıştır.

Gezgin, Alexander adlı bir Rus buharlı gemisi ile Mersin'e gitmek üzere İskenderiye'den ayrılmış, 12 Nisan 1875'te Port Said'e, 13 Nisan'da Yafa'ya, 14 Nisan'da Sayda'ya, 15 Nisan'da Trablus'a, 16 Nisan'da İskenderun'a uğrayarak 17 Nisan'da Mersin'e ulaşmıştır. Daha sonra Mersin'den Tarsus, Adana ve Osmaniye üzerinden Maraş'a ulaşan gezgin, oradan Kozan ve Adana üzerinden Gülek Boğazını aşmış, Pozantı, Ulukışla ve Ereğli yoluyla 14 Haziran'da Karaman'a ulaşmıştır. Buradan Mut, Ermenek ve Hadim'i dolaşan gezgin tekrar Karaman'a dönmüş buradan güneye yönelmiş ve Bolkar Dağlarını aşarak Mersin'e ulaşmıştır. Akabinde geldiği yolu takip ederek İskenderiye'ye dönmüştür¹⁰. Anadolu'nun güneyini gezen Davis, Adana ve çevresiyle ilgili ayrıntılı bilgiler vermektedir.

Bu kapsamda makalede Adana ve çevresindeki şehirlerin fiziki özellikleri, yöneticiler ve yönetim sistemi ile ilgili izlenimler, ekonomik, sosyal ve dinî yapı ile el sanatları gibi konular ele alınacaktır.

⁶ Maria Todorova, *Balkanlar'ı Tahayyül Etmek*, (Çev. Dilek Şendil), İletişim Yayınları, 4. Baskı, İstanbul 2013, s. 198-199.

⁷ Çalışmada, Türk Tarih Kurumu Kütüphanesindeki nüshasına müracaat edilmiştir. Bkz. E. J. Davis, *Life in Asiatic Turkey*, s. vii-viii.

⁸ Davis'in eserini kullanarak kaleme alınan araştırmalar için bkz. Z. Kenan Bilici, "Bir Gezginin Gözüyle 19. Yüzyılda Karaman'daki Anıtlar", *Milli Kültür*, Sayı: 56 (Mart 1987), s. 78-81; Nusret Çam, "E. J. Davis'in Seyahatnamesine Göre 115 Yıl Önce Anadolu'dan Resimler", *Kültür ve Sanat*, Sayı: 11 (Eylül 1991), s. 50-55.

⁹ E. J. Davis, *Anatolica: or, The journal of a visit to some of the ancient ruined cities of Caria, Phrygia, Lycia, and Pisidia*, Grand and Co. Publishing, London 1874, s. 374; keza E. J. Davis, *Osmanlı Proverbs and Quaint Sayings*, Sampson Low, London 1897, s. 401. Bu eser 1877 yılında Ahmet Mithat Efendi'nin çıkardığı atasözlerinin dört yüz sayfalık tercümesidir. Bkz. Harold Bowen, *Türkiye Hakkında İngiliz Tetkikleri*, Longmans Green Co. Ltd. Publishing, London 1948, s. 52.

¹⁰ E. J. Davis, *Life in Asiatic Turkey*, s. vii-viii, 1-12 vd.

Şehrin Genel Görünümü

Osmanlı ülkesine gelen gezginlerin dikkatlerini çeken ve haliyle haklarında en çok bilgi verdikleri mekanların başında şehirler gelmektedir. Bu gözlemlerden kimi bahse konu şehirde geçirilen bir-iki saatlik molanın yüzeysel izlenimleri, bazıları ise bütün bölgeyi tanıtan, nüfus ve fizikî özellikleriyle ilgili bilgiler içeren değerlendirmelerdir. Bu anlamda E. J. Davis'in, Adana ve çevresi ile ilgili izlenimleri dikkat çekicidir. Adana'ya doğru seyahat eden gezgin, yol boyunca bölgenin güzelliklerinden ve zenginliklerinden bahsetmektedir. Delitaş ve Kara Pınartaşı köprülerinden geçtikten sonra tepelerin ve eteklerinin son derece güzel görüldüğünü, doğal olarak zengin ve yeşil olduğunu ve küçük derelerin aktığını, ayrıca bölgede pek çok koyun ve keçi sürüleri gördüğünü, bunlardan bazılarının henüz birkaç haftalık olduğunu bildirmektedir¹¹. Gezginlerin uzaktan edindikleri olumlu intibalar şehrin sokaklarıyla, çarşı ve pazarı görünce genellikle değişmektedir. Ancak Davis'in Adana ile ilgili olumlu düşünceleri şehre ulaşınca da değişmemiştir.

Adana'ya ulaşan gezginin, şehirle ilgili izlenimleri son derece olumludur. Şehrin gayet iyi görüldüğünü vurgulayan Davis, belirli yerler hariç sokakların temiz, kalabalık ve kaldırımların iyi döşenmiş olduğunu, sokakların geceleri süpürüldüğünü ve hatta bazı yerlerin aydınlatıldığını, aydınlatma sonucunda pek çok mekânın daha güzelleştiğini ve her yerin övülmeye değer olduğunu bildirmektedir¹². Yine E. J. Davis, Adana'da ziyaret ettiği hamamın, Doğu'da gördükleri arasında en geniş ve güzeli olduğunu ve burasını son derece faydalı bulduğunu bildirmektedir¹³.

Seyyah şehirde birbirine yakın inşa edilmiş pek çok ev bulunduğunu, bölgenin canlı ve zengin olduğunu bildirmektedir. O, şehrin sokaklarında ilginç bağırışlar duyduğunu ancak çok azını hatırladığını, bunlardan bazılarının "*duymasın*, [duymayan kalmasın], *dondurma*, *kar isteyen*" şeklinde olduğunu, dokuz, on saat mesafeden getirilen karın sokaklarda satıldığını bildirmektedir¹⁴.

Davis, Adana'ya dair izlenimlerini aktarırken buradaki halkın sigarayı çok içtiğine değinmiştir. Halkın sigara içerken ağızlık kullandığını, bu çubukların artık modasının geçtiğini, ancak bunların Türkiye ve Mısır'da halen yaygın olduğunu bildirmektedir¹⁵.

Bölgedeki Diğer Şehirler

E. J. Davis, Adana dışında Mersin, Tarsus, Karaman ve Maraş gibi yerleri de gezmiştir. Davis, Mersin'in doğal özelliklerini beğenmekle birlikte yolların darlığından ve yetersizliğinden bahsetmektedir¹⁶. Mersin'de daha çok gayrimüslimlerle ilgili bilgi veren Davis, Rum okullarını ve hastanelerini ziyaret ettiğini, şehirde kırk tane Rum okulunun

¹¹ E. J. Davis, *age*, s. 158, 162.

¹² E. J. Davis, *age*, s. 183.

¹³ E. J. Davis, *age*, s. 183.

¹⁴ E. J. Davis, *age*, s. 49-51, 169.

¹⁵ E. J. Davis, *age*, s. 88, 323.

¹⁶ E. J. Davis, *age*, s. 17, 26-29, 48, 136-137.

İNGİLİZ GEZGİN EDWIN JOHN DAVIS'İN SEYAHATNAMESİNE GÖRE XIX. YÜZYILIN SON ÇEYREĞİNDE ADANA VE ÇEVRESİ

bulduğunu, bunların gönüllülerin bağışlarıyla kurulduğunu, çocukların ya çok az ya da hiçbir ücret ödmeden eğitim aldıklarını bildirmektedir. Rum okullarının eğitim kalitesinden bahseden gezgin, İngiltere'nin pek çok şehrinde bu kadar iyi eğitim verilmediğini de belirtmiştir¹⁷.

Gezgin Davis, Mersin'de hizmet veren diğer kurumları ziyareti de ihmâl etmemiştir. Bu meyanda Mersin'deki hastane ziyaretini anlatan Davis, hastanenin oldukça temiz olduğunu, hemşirelerin ve bir dispanserin bulunduğunu, fakat buraya sadece erkek hastaların yatırıldığını, cerrahi operasyonlar yapılmadığını bildirmektedir. Hastanenin ilk önce ücretsiz hasta kabul ettiğini, ancak bilahare günlük bir miktar ücret alınmaya başlandığını, Müslüman hastaların da hastaneye kabul edildiğini bildirmiştir¹⁸.

Davis, bölgedeki arkeolojik kalıntılardan da bahsetmektedir. Onun bildirdiğine göre kendisinden yaklaşık yirmi beş yıl önce, yani 1850'li yıllarda Fransız gezgin L'Anglois, Mersin'de kazı yapmak için izin almış, bulduğu önemli antik eserleri Louvre Müzesi'ne göndermiştir. Gezgin Davis, Mersin'de meydana gelen bir olayı Türklerin eski eserlere bakışını göstermek için kaydeder. Davis, üç yıl önce Amerikan Konsolosluğuna yakın bir yerdeki bahçesinde çalışan bir kişinin, üç bronz heykel, dört mermer ve bazı eski eser bulup ödül beklentisi içinde derhal hükümete haber vermeye gittiğini, durumun İstanbul'a iletilip haber gelince antik heykelleri bulan adama ödül yerine hapis cezası verildiğini ve bulduğu taşınabilir diğer eserleri de itiraf etmesi ve sakladığı yerden çıkarması için zor kullanıldığını anlatmaktadır¹⁹.

E. J. Davis'in hakkında ayrıntılı bilgiler verdiği yerlerden birisi ise Tarsus'tur. Gezgin, Tarsus'un yakın çevresinde pek çok güzel bahçenin, ağaçların ve yükseklerde asmaların bulunduğunu, ancak hepsinin ihmalden dolayı harap bir vaziyette olduğunu bildirmektedir. Davis bahçelerin dışında da pek çok yeşilliğin bulunduğunu, ormanların da ihmâl sebebiyle harap olduğunu ifade etmektedir. Gezginin saydığı yeşillikler arasında meşe, çınar, dişbudak, kavak, incir, limon, portakal, asma, şeftali, kayısı, nar, dut, ayva, zeytin, badem, şamfıstığı ve adını bilmediği bazı çalılıklar bulunmaktadır. Davis, Tarsus'ta bu kadar çeşitli ve kaliteli yeşillik görmesine şaşırıldığını da ifade etmiştir²⁰.

Keza gezgin, Tarsus'ta pazarın çok hareketli olduğunu, pazardaki sokakların oldukça dar ve dükkanların güneşe karşı kamış hasırlarla korunduğunu belirtmiştir. Tarsus'ta demir ve deri işlemeciliği gibi bazı endüstrilerin oldukça geliştiğini, ayakkabıların insanı hayrete düşürecek kadar ucuza satıldığını, çocuk botlarının kırmızı veya sarı deriden yapıldığını ve sadece 1,5 frank olduğunu bildirmektedir. Gezgin küçük dükkanların sıra sıra dizildiğini, bunların genellikle ahşap olduğunu, bazılarının duvarlarının ise taş ve

¹⁷ E. J. Davis, *age*, s. 26-27, 433. Yapılan araştırmalara rağmen söz konusu okulla ilgili daha geniş bilgi tespit edilememiştir.

¹⁸ E. J. Davis, *age*, s. 26-27, 433.

¹⁹ E. J. Davis, *age*, s. 30-32.

²⁰ E. J. Davis, *age*, s. 35, 172-173.

çamurdan yapıldığını ifade etmektedir. Davis diğer Doğu şehirlerinde olduğu gibi, Tarsus'taki satıcılarda da tek çeşit mal bulunduğunu bildirmektedir²¹.

Davis'in hakkında bilgi verdiği yerlerden birisi de Karaman'dır²². Gezgin Karaman'la ilgili intibalarını anlatırken, burasının uzun ve alçak bir tepenin üzerine kurulduğunu, geniş bir ovanın kenarından başlayan kasabanın kalenin civarında yoğunlaştığını bildirmektedir. Oldukça geniş bir alana sahip kasabadaki nüfusun az olduğunu bildiren Davis, çok fazla bahçe ve özellikle kavak ağacının bulunduğunu, kasabanın Ereğli kadar zengin olduğunu, bölgenin topraklarının önemli bir bölümünün sulandığını bildirmektedir. Gezgin kasabanın ovasının, eski kalenin ve buranın yıkık bölümleri ile arka kısımda yer alan dağın resmedilmeye elverişli olduğunu bildirmekte ve yaz mevsiminde burasını görme fırsatı bulduğu için kendisini şanslı kabul etmektedir²³.

Karaman kalesi hakkındaki izlenimlerini de eserinde aktaran gezgin Davis, burasının üç yüz metre yükseltiye sahip olduğunu, kalenin yontma kırmızı ve sarı kireç taşından inşa edildiğini, çok sayıda kulenin bulunduğunu, duvarlar ile iç içe çok köşeli alanlar ve meydanlar oluştuğunu, kaledeki evlerin yarısının harap vaziyette olduğunu, Türkçe kitabe bulunmasına rağmen Rumca kitabe bulunmadığını bildirmektedir²⁴.

E. J. Davis'in bahsettiği bir diğer şehir Maraş'tır. Gezgin diğer kamu binalarının yanında camilerin çok büyük olduğunu, şehirde yirmi tane caminin bulunduğunu, hepsinin minarelerinin de son derece güzel olduğunu ifade etmektedir. Davis, Maraş'ta bulunan cami minarelerinin Adana'daki Ulucami'nin minaresine benzediğini, ayrıca kalenin kapısının yanında aslan ve panter kabartmalarının bulunduğunu ve bunların ise Elhamra Sarayı'nın süslemelerine çok benzediğini ifade etmektedir²⁵. Davis, Maraş'ın pazarından bahsederken, burada bekçi bulunduğunu ve bütün gece boyunca görev yaptığını da eklemektedir²⁶.

E. J. Davis, Maraş'ta on iki tane kilise bulunduğunu, bazı evlerin de kilise olarak kullanıldığını bildirmektedir. Şehirdeki bazı kiliseleri ziyaret eden gezgin, kilisede bulunan kitapların Türkçe fakat yazı karakterinin Ermenice olduğunu ifade etmektedir²⁷.

Davis, Kozan (Sis) ile ilgili bilgiler de vermiştir. Gezgin, kasabaya yaklaştığında gördüğü kırmızı büyük kayalar ile üzerindeki kaleyi ve şehrin manzarasını, vadideki meyve, limon ve portakal bahçelerini çok beğenmiş ve resmedilmeye elverişli bir görüntü olarak tarif etmiştir. Ancak gezginin uzaktan edindiği olumlu izlenimler, kasabaya yaklaştıkça yerini hayal kırıklığına bırakmış, taştan inşa edilmiş evlerin harap, yıkık dökük

²¹ E. J. Davis, *age*, s. 34, 93.

²² E. J. Davis'in seyahatnamesinde bahsettiği Karaman'da bulunan camilerin sanatsal yönüyle ilgili Z.K. Bilici'nin araştırması için bkz. Z. K. Bilici, *agm*, s. 78-81; Keza Nusret Çam'ın çalışması için bkz. N. Çam, *agm*, s. 50-55.

²³ E. J. Davis, *age*, s. 293.

²⁴ E. J. Davis, *age*, s. 152.

²⁵ E. J. Davis, *age*, s. 98, 297-298.

²⁶ E. J. Davis, *age*, s. 34, 93.

²⁷ E. J. Davis, *age*, s. 98.

olduğunu, kasabada özel bir endüstri bulunmadığını, halkın özellikle Hıristiyan Ermenilerin son derece sefil görüldüğünü bildirmektedir²⁸.

Yöneticiler ve Yönetim Sistemi İle İlgili İzlenimler

XIX. yüzyılda Osmanlı topraklarına gelen gezginlerin, üzerinde durdukları hususlar arasında Osmanlı Devleti'ndeki idarî ve politik bozukluklar yer almaktadır. Seyahatnamelerde, Türklerin “yozluğu” ortaya konulmakta, Osmanlı Devleti'nin hakimiyet alanlarındaki meşruiyeti tartışmaya açılmakta ve sömürgecilerin ve müdahalecilerin tabiri caizse ekmeğine yağ sürülmekte idi²⁹. Bu dönemlerde Avrupa toplumlarında, Osmanlı yöneticileri hakkında var olan yanlış anlayışın sebepleri arasında, Avrupalı gezginlerin başka idarelerde gözlenebilecek türden istisnaları, suiistimalleri veya ihlalleri abartarak aktarmaları sayılabilir. Yine Avrupalılar, devlet yönetimi ile ilgili bazı hususları kendilerine has üstün özellikler olarak görürken, aynı şeyleri başkalarında kusur olarak nitelendirebilmekte idiler³⁰. Buna karşılık bazı gezginler, devlet yöneticilerini ve sistemi eleştirirken bazıları daha objektif olabilmektedir.

Bu çerçeveden bakıldığında gezginlerin pek çoğunun ortak kanaati Türk halkının kahraman, cesur ve vakur haline karşılık, idare sisteminin kötü ve baskıcı olduğudur. Mesela XIX. yüzyılın ilk yarısında İngiliz elçisi olarak görev yapan Lord Stratford Canning;

“her gün Türklerin övülmeye değer özelliklerine tanık oluyorum. Öyle özellikler ki bunlar, iyi yönetildiği takdirde İmparatorluğun bütün bir dünyaya karşı ayak diremesine el vereceğine inancım var. Neylersin ki, idare tepeden tırnağa kötü, devlet adamları nasıl bir bataklık içinde olduklarını biliyorlar ama düzeltmek için ne cesaretleri, ne de yetenekleri var. Bu zor işin altından kalkmayı gözü yiyenler ise halkın önyargılarıyla yapılması gereken devrimleri nasıl bağdaştıracaklarını bilemiyorlar. Bunsuz da bir iş yapmaya imkan yok” ifadelerini kullanmaktadır³¹.

Bu sözleriyle İngiliz elçisi Canning, Türk yöneticilerinin önemli bir ikileminden bahsetmektedir.

Bu anlamda E. J. Davis de diğer seyyahlarda da görülen bakış açısıyla Türkiye'deki fakirliğin sebebini, yönetim sistemine ve yöneticilerin beceriksizliğine bağlar. Gezin, Adana'da aslen Alman olan maden mühendisi Mr. Fishbach ile karşılaşmasını anlatırken, bu kişinin uzun süredir Türkiye'de Türklerin hizmetinde çalıştığını ve onlara benzediğini bildirir. Mr. Fishbach'ın Kilik nehri civarında Makedonyalı Philip ve Büyük İskender tarafından işletilmiş antik bir altın madeni keşfettiğini, burasının pek çok odasının bulunduğunu, alçak ve dar bir yer olduğunu, zengin bir gümüş damarının ve bir miktar altın madeninin tespit edildiğini, ancak Türk hükümetinin burayı ihmal ettiğini ve işletmediğini bildirmektedir. Benzer şekilde Yumurtalık'ta Ayas'ta yaklaşık elli metre

²⁸ E. J. Davis, *age*, s. 296-297.

²⁹ Seyfi Başkan, *Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye'de Resim*, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara 1997, s. 29; Y. Bulut, *Oryantalizm*, s. 106.

³⁰ Y. Bulut, *Oryantalizm*, s. 95.

³¹ Stanley Lane Poole, *Lord Stratford Canning'in Türkiye Hatıraları*, (Çev. Can Yücel), Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 1999, s. 26, 87.

derinlikte bulunan zengin kömür madeninin varlığını dönemin Adana Valisi Mahmud Paşa'ya bildiren Mr. Fishbach, bu teşebbüsten de bir netice alınmadığını ifade etmektedir³². Görüldüğü gibi Davis de Osmanlı Devleti'nin, kaynaklarının yöneticilerin beceriksizliği ve tembelliği yüzünden boşa sarf edildiğini ifade ederek, XIX. yüzyıl İngiliz gezi edebiyatının klasik söylemini yansıtmıştır. Türkiye'nin zengin kaynakları ve bunları işletemeyen bir devletin varlığının altı çizilerek, kaynakları daha verimli işletecek güçlü bir devletin varlığına ihtiyaç olduğu vurgusu yapılmaya çalışılmıştır. Bu durum, sömürgeci bir bakış açısının neticesi olarak değerlendirilebilir.

Gezgin Davis'in seyahatnamesinde dikkat çeken diğer bir husus ise, yöneticiler arasında Batı ideolojisi ile yetişmiş olan kişilerin övülmesi idi. Zira gezgin eserinde Halil Paşa'nın başarılı çalışmalarını ayrıntısıyla aktarmış, onun Batılı fikirlere sahip başarılı bir entelektüel olduğundan bahsetmiştir. Gezgin Davis, Mersin, Tarsus ve Adana arasındaki yolun yapımına 1867 yılında Halil Paşa zamanında başladığını, halkın ona çok şey borçlu olduğunu ifade etmektedir. Adana'nın Halil Paşa sayesinde geliştiğini bildiren gezgin Davis, onun uzun süre Malta'da yaşadığını ve orada Avrupa fikirlerini iyice öğrendiğini, Adana'yı da Malta kadar geliştirmeye karar verdiğini bildirmektedir. Davis, Paşa'ya bazı insanların karşı geldiğini, ancak onun pazarı ve şehrin dörtte birini ateşe vererek yaktığını bildirmektedir. Halk şehirdeki boş alanlara evlerini yeniden inşa etmek istediklerinde ise evlerini, sokakların düzenini bozmayacak belirli bir plana göre yapmaları istenmiştir. Gezgin yangın sonunda 30.000 veya 40.000 lira kaybedildiğini, fakat Adana'nın şehir olarak büyük fayda sağladığını bildirmektedir. Halil Paşa daha sonra şehrin diğer bölümlerini de düzenlemeye koyulmuş, hatta bu iş için Mersinli zengin Rum tüccar Mavromati'den zorla 200 lira borç almıştır. Ancak gezgin, Halil Paşa'dan sonra yöneticilerin bu tür işlerle uğraşmadıklarını ve eski düzenin değişmediğini bildirmektedir³³. Gezginin, Halil Paşa'nın Avrupa fikirlerinden etkilenecek yenilik yapmasına vurgu yapması dikkat çekicidir. Gezgin Davis'in Avrupalı fikirler taşıyan Halil Paşa'ya övgüsü, Osmanlı yönetiminin tümüyle eleştiren bakış açısını da biraz yumuşatmıştır.

Davis'e göre Mersin, Tarsus ve Adana arasındaki yol meselesi Halil Paşa'dan sonra ihmal edilmiştir. Zira 1869-71 yıllarında başa geçen Takieddin Paşa "*çok kötü, cahil, tutucu ve rüşvetçi*" birisidir. Onun halefi olan Nasib Paşa'nın da aynı şekilde rüşvetçi olduğu ve bu nedenle yolların tamamlanamadığı ifade edilmiştir. Nihayet yol 1873 yılında Sadrazam Mahmud Paşa zamanında tamamlanmıştır³⁴. Yine Davis, Ulukışla'nın içinde bulunduğu olumsuzluklardan bahsederken valinin, müdürün ve herkesin para yediğini ve bölge insanının ekonomik yönden sıkıntıya düştüğünü bildirmektedir³⁵. Gezginin ifadelerinden anlaşılacağı üzere yönetimdeki olumlu gelişmeler kişisel çabalarla gerçekleşmiştir. Eğer yönetici liyakatli ise kanunları uygulamış ve halkın sorunlarına eğilmiştir. Fakat yönetici

³² E. J. Davis, *age*, s. 53-54.

³³ E. J. Davis, *age*, s. 55-56.

³⁴ E. J. Davis, *age*, s. 28, 55-56.

³⁵ E. J. Davis, *age*, s. 230.

kötü ise yönetim yapısı da problemlere sebep olmuştur. Şehirlerin gelişmesi de yine kişisel çabalarla gerçekleşmiştir.

Gezgin Davis eserinde sık sık Türk yöneticilerinin menfi tutumlarından söz etmektedir. Adana'da bulunduğu sırada şehrin idarecisinin eski Trabzon valisi Safvet Paşa olduğunu bildiren gezgin, onun çiftçilerden hükümetin alması gereken vergileri tahsil ederken, halka son derece baskı yaptığını ve eziyet ettiğini, Paşa'nın Trabzon'da görev yaparken hükümetten bazı isteklerde bulunmak üzere toplanan halkın dağılmaması üzerine, insanların üzerine ateş edilmesi emrini verdiğini ve yaklaşık yirmi kişinin ölümüne sebep olduğunu bildirmektedir. Gezgin ve arkadaşları, Safvet Paşa'ya saygılarını sunmak ve elindeki seyahat fermanını takdim etmek üzere yanına gittiklerinde onun bakımlı, yaşlı, uzun boylu ve iriyarı olduğunu, heybetli görüldüğünü, hal ve tavırlarının ihtiyatlı olduğunu bildirmektedir. Davis, Safvet Paşa'nın oldukça güzel gümüş bir takımla nargile içtiğini, hortumunun yaklaşık 2 metre uzunlukta olduğunu, Paşa'nın makamına girince kendilerine nazikane davranıp sigara ve kahve ikram ettiğini, seyahatleri boyunca her türlü yardımı yapacağını da bildirdiğini ifade etmektedir. Yine Davis'in ifadesine göre Safvet Paşa, akıcı bir şekilde Fransızca konuşmakta ve "eski zalim davranışlarından daha farklı bir tavır sergilemektedir"³⁶.

Davis'in Türk yöneticileriyle ilgili fikirlerine benzer bilgilere farklı kaynaklarda da rastlanmaktadır. Mesela İngiliz konsolos W. R. Holmes, yöneticilerin konuşmalarında makul gördüklerini, yüksek hisleriyle öğündüklerini, fakat iş tatbikata gelince "maddî, indî ve bencil" olduklarını iddia etmektedir³⁷. Benzer şekilde Alman komutan Feldmareşal Helmuth Von Moltke de hediyein bütün Doğu'da olduğu gibi Türkiye'de de adet olduğunu belirtip, "aşağı tabakadan birisi yukarıya hediyesiz yaklaşmazdı" ifadelerini kullanmıştır³⁸.

Gezgin E. J. Davis de Türk yöneticileri ile ilgili pek olumlu görüşler bildirmez. Zira o, Mersin'de karşılaştığı yoksulluğun sebebini Türk yöneticilerinin tavırlarına bağlamaktadır. Davis'in bildirdiğine göre Mersin'de yaşayan ve oldukça zengin olan Mr. Mavromati isimli Rum tüccar, Adana ve Tarsus ovalarının sulanması için Tarsus ve Seyhan (Sarus) çaylarından kanallar vasıtasıyla su temini karşılığı kendisinin yirmi yıllık vergiden muaf tutulmasını teklif etmiş, ancak yöneticiler bunu kabul etmemiştir³⁹.

Ekonomik Yapı

Davis'in seyahatnamesini önemli kılan noktalardan birisi de, hiç kuşkusuz bölgenin ekonomik yapısına dair verdiği bilgilerdir. Esasen gezginler, Türklerin olumsuz ekonomik durumunun sebebini "tembelliğe" ve "istismarcı sisteme", bağlamaktadırlar. Onlara göre, Türklerin tembelliklerinin ve uyuşukluklarının sonucu şehirlerde bulunan işletme sahipleri

³⁶ E. J. Davis, *age*, s. 51-52.

³⁷ Osman Ersoy, "Bir İngiliz Konsolosunun 1846 Yılında Erzurum'dan Kars'a Seyahati", *Tarih Araştırmaları Dergisi*, Cilt: III, Sayı: 2-3 (Ankara 1964), s. 249.

³⁸ Feldmareşal Helmuth Von Moltke, *Türkiye Mektupları*, (Çev. Hayrullah Örs), Remzi Kitabevi, İstanbul 1969, s. 46.

³⁹ E. J. Davis, *age*, s. 17-18.

Türklerden ziyade Rum, Ermeni veya Yahudiler olmuştur⁴⁰. Bu anlamda XIX. yüzyıl gezginlerin tasvirlerinde, Türk erkeğini boş zamanlarını kahvehanede ve piknikte geçiren kişiler olarak tasvir eden, ayrıca “Doğu’nun tembelliği”ni ve “Doğu insanının umursamazlığını” anlatan birçok eser bulunmaktadır⁴¹.

XVIII. yüzyılın sonlarında gezgin Davit Sutherland, Türklerin ekonomik yapılarıyla ilgili bilgiler verirken,

“bizim için büyük bir talih eseri olarak Türkler, kurmuş oldukları imparatorluğun kendilerine o yönde her türlü avantajı sağlamış olmasına rağmen, ticari zihniyetli bir millet değillerdir. Topraklarında kendiliğinden yetiştiğini söyleyebileceğimiz ürünler, bizim için son derece büyük önem taşımaktadır. Türklere gelince, tıpkı zengin bir maden sahibi gibi, bizlere ülkelerindeki zenginliklerden keyfimizce yararlanmak fırsatını tanımaktadırlar”

ifadelerini kullanmıştır⁴².

Benzer bilgiler gezgin E. J. Davis’in seyahatnamesinde de yer almaktadır. Gezgin Mersin’e ulaştığında İngiltere yardımcı konsolosu Mr. Tattarachi ile görüştüğünü, onun evinde misafir olduğunu ve Konsolos’un, kendisine bölge ve Türklerle ilgili bilgiler aktardığını bildirmiştir. Davis, Mr. Tattarachi’nin Türkleri pek sevmediğini gözlemlemiş, onun, ülkedeki yoksulluk ve sefaletin sebebi olarak Türklerin tembellik ve tedbirsizliğini gösterdiğini ifade etmiştir. Öyle anlaşılıyor ki, Davis’de bu konuda konsolosla aynı fikirleri paylaşmaktadır. Zira gezgin, ülkede mahsulün iyi olması durumunda Mekke’ye hac için gidildiğini veya bir başka kadınla evlendiğini yahut aylak aylak gezilerek elinde olanları tüketene kadar oburca yenildiğini iddia etmektedir. Hasat kötü gidip de yeterli ürün alınamadığında ise, insanların açlık sınırına geldiğini bildirmektedir.

Esasen Mersin’de toprağın kıvılc ve verimli olduğunu bildiren gezgin Davis, ilkbaharda yağmur yağması ve yazın havanın sıcak olmasının hasadı son derece olumlu etkilediğini, doğanın muhteşem topraklar bağışlamasına rağmen şehir halkının buraları ihmal ve harap ettiğini kaydederek, insanların bu ülkenin kaynaklarını geliştirecek yeterlilikte olmadığını altını çizmiştir. Gezgin, Türklerin eskiden beri süregelen tembelliğine vurgu yaparak, Mersin’de halkın gerekli olan yerlerde hiçbir şekilde iyileştirme yapmadıklarını belirtir. Ancak sözlerinin devamında yine de halkın gruplar halinde bölgenin suyunu akıtmak için kanal açtığını, dağdan su kanalları vasıtasıyla ovanın önemli bir kısmını sulamayı başardıklarını da ifade etmeden geçmemiştir.

Gezgin, Mersin’de yapılan tarımı eleştirirken önemli miktarda arazinin ekilmediğinden bahsetmektedir. Davis’e göre şehrin batısında önemli oranda arazi sulanmakta iken, geniş bir arazi ise boş durumdadır. Gezgin, Mersin’de gördüğü ekinleri

⁴⁰ Harald Heppner, “Aydınlanma Çağında Batılıların Türk İmajı”, *I. Uluslararası Seyahatnamelerde Türk ve Batı İmajı Sempozyumu*, (28.X-1.XI.1985), Anadolu Üniversitesi Yayınları, Eskişehir 1987, s. 112.

⁴¹ Edward Raczynski, *1814’de İstanbul ve Çanakkale’ye Seyâhat*, (Çev. Kemal Turan), Tercüman 1001 Temel Eser, İstanbul 1980, s. 25; George William Frederick Howard, *Türk Sularında Seyahat*, (Çev. Şevket Serdar Türet), Tercüman 1001 Temel Eser, İstanbul 1978, s. 20.

⁴² Ali İhsan Bağış, “III. George Döneminde İngiltere’nin Osmanlı İmparatorluğundaki Ekonomi Siyaseti 1760-1815”, *Türk-İngiliz İlişkileri 1583-1984 (400. Yıldönümü)*, Başbakanlık Yayınları, Ankara 1985, s. 47.

İNGİLİZ GEZGİN EDWIN JOHN DAVIS'İN SEYAHATNAMESİNE GÖRE XIX. YÜZYILIN SON ÇEYREĞİNDE ADANA VE ÇEVRESİ

fazlasıyla beğendiğini ve son derece temiz olduklarını bildirdikten sonra, İngiltere’de böyle temiz mahsul görmenin mümkün olmadığını ifade etmiştir. Genellikle taneli hububatın yetiştirildiğini bildiren gezgin, yeterli yağmur yağarsa her şeyin iyi olduğunu, ancak mevsimin kurak geçmesi durumunda bir sonraki yılın beklendiğini bildirmektedir. Buna rağmen Davis bölgede çok fazla suya ihtiyaç hissedilmeyen susam gibi ürünlerin daha kolay yetiştirileceğini kaydetmektedir.

Adana ile Mersin arasındaki arazinin tarıma son derece uygun olduğunu bildiren gezgin, Tarsus ile Adana arasının aynı verimlilikte olmadığını ifade etmektedir. Davis, bölgede kullanılan tarım gereçlerinin ikelliğine ve yetersizliğine de değinmektedir. Mesela yerel harman makinesinin son derece ilkel olduğuna vurgu yaparak, bu aletin yapımından bahsetmiş ve bu tarz aletlerin kullanımını eleştirmiştir. Aletin kulübe kapısına benzediğini, çam ağacından yapılan kalın tahtaya çakmak taşı yerleştirilerek elde edildiğini aktarmaktadır. Aletin kullanımından bahsederken üzerine bir adamın oturduğunu, bir öküzün bunu çekerek döndüğünü ve bu şekilde tahılın üzerinde dolaştıklarını bildirmektedir⁴³.

Gezgin, XIX. yüzyılın son çeyreğinde Adana civarında kıtlık yaşandığını ve bölgedeki köy ve kasabalarda insanların çok fazla sıkıntı çektiğini, nüfusun son derece azaldığını bildirmektedir. Mesela 1873 yılında Ulukışla’da 400 evin bulunduğunu bildiren Davis, şimdilerde ise 300 tanesinin yıkık dökük boş ve harap olduğunu, insanların 1200 inek ve öküz kaybettiğini, 20 bin koyun ve keçinin, 300 at ve devenin telef olduğunu, pek çok insanın açlıktan öldüğünü ve bazılarının ise Konya veya Adana’ya göç ettiklerini ifade etmektedir. O, bölgedeki zenginlerin fakirleştiğini, fakirlerin ise ölmeye veya göç etmeye başladığını, buğday fiyatlarının yükseldiğini, Adana’da bir İstanbul kilesi (= 1 İngiliz kilesi) buğdayın 18 kuruş olduğunu daha iç bölgelerde ise buğdayın kilesinin 30-40 kuruşa kadar yükseldiğini bildirmektedir.

Nüfus kaybının ekonomiye olumsuz etkilerinden bahseden Davis, 1875 yılında gördüğü Karaman ile ilgili bilgiler verirken, 1873-74 yıllarında bölgede ateşli sıtma hastalığının çıktığını ve birçok insanın bu nedenle öldüğünü bildirmiştir. Gezgin kendisinin kasabayı ziyaret ettiği 1875 yılında dahi bazı insanların açlıktan öldüğünü iddia etmiştir⁴⁴.

Kıtlıktan kaynaklanan olumsuzlukların bölgenin büyük bir kısmında hissedildiğini bildiren gezgin Davis, Karaman civarında Karadağ yakınlarında bulunan Kılbasan köyüne gittiğini, burada da kıtlıktan kaynaklanan sıkıntıların devam ettiğini, köyde daha önce 206 hane bulunurken şimdi sadece 100 ev kaldığını, bu ailelerin çoğunun öldüğünü bir kısmının ise Adana ya da Konya’ya göç ettiğini bildirmiştir. Gezgin bölgede yetiştirilen hayvan mevcudunu da ayrıntısıyla aktarmıştır. Buna göre yörede bulunan 48.000 koyun ve

⁴³ E. J. Davis, *age*, s. 17, 26-29, 48, 136-137.

⁴⁴ E. J. Davis, *age*, s. 297-302.

keçiden şimdi sadece 400 adet, 500 adet öküzden sadece 100 adet, 900 buzağıdan 25 adet kaldığını, 400 adet inek sayısının ise pek değişmediğini ifade etmiştir⁴⁵.

Davis'in bildirdiğine göre Kılbasan köyüne vergi toplamaya gönderilen zaptiyelerin köylülere vergi borçlarını yirmi dört saat içinde ödemeleri yolundaki uyarılarına, bu sistem altında yaşamaya alışmış köylüler hiç şaşırılmamışlardır. Bu şartlar altında Türk köylerindeki özellikle son on yıllık süre boyunca tahribat ve nüfus azalmasının kolay düzelmeyeceğini bildiren gezgin, bölgede kıtlık yılları boyunca Müslümanların malı mülkü nesi varsa Ermeni ve Rum tefecileri tarafından satın alındığını dile getirmiştir⁴⁶.

Yine Davis, bölgenin genelinde kıtlıktan kaynaklanan korkunç bir manzara ile karşılaştığını, pek çok insanın öldüğünü, ölen çocukların sayısının ise ancak Allah tarafından bilinebileceğini bildirmektedir⁴⁷. İfadelerden anlaşılacağı üzere bölgedeki kıtlık ve ekonomik problemler halkın ciddi sorunlarla karşılaşmasına yol açmıştır.

Gezgin, bölgede tarımı etkileyen bir başka unsur olarak zararlılardan bahsetmiştir. Davis, bölgede "sıçan" denilen zararlı hayvanların çok miktarda bulunduğunu, bu hayvanların ürünlere önemli miktarda zarar verdiğini, insanlara bu hayvanlara karşı ne gibi bir tedbir alınacağı sorulduğunda halkın, binlerce fare bulunduğunu ve eğer herkesin bir düzine fare öldürürse bu hayvanların sonunun geleceğini ifade ettiklerini bildirmektedir⁴⁸.

Davis, bölgede önemli bir geçim kaynağı olan mevsimlik işçi sisteminden de bahsetmiştir. Buna göre, hasat zamanı 50 bin ile 70 bin arasında işçi çalışmak üzere Adana'da toplanmaktadır. Bu işçilerden yaklaşık 20 bini Suriyeli Araplardan olup bunlar Lâzkiye, Trablusşam ve Antakya gibi bölgelerden şehre ulaşmaktadırlar. Keza 40 bin civarında işçi ise Kürtlerden olup bunlar, Maraş, Antep, Harput ve Diyarbakır'dan gelmektedirler. İşçilerin bazılarının ise Halep'ten geldiğini bildirmektedir. Gezgin bu işçilerin ve ailelerinin oldukça düşük ücretlerle çalıştıklarını, çok azının kısa sürede gerekli parayı kazanarak memleketlerine dönmeyi düşündüğünü, işçilerin büyük çoğunluğunun bir kulübeye ve koyun, keçi gibi küçükbaş hayvanlara sahip olduklarını bildirmektedir. Gezgin bu ifadelerinin ardından bölgedeki işçilerin karakter yapısına değinmiş ve bu kişilerin barışsever insanlar olduklarının altını çizmiştir.

Yine gezgin Davis, Adana'da pazar kurulduğunda çok sayıda işçi ve köylünün erkenden şehre geldiğini ve günlük işlerde ücret karşılığında çalıştıklarını bildirmektedir. Gezgin şehirdeki gündelik işlerin ücretlerine de ayrıntısıyla değinmiştir. Buna göre, mesela çayır biçmek 1,5 kuruş, orakçılık 2,5 kuruş olup bu kişiler yaklaşık 3,15 veya 5,5 dolara denk gelen günlük işler yapmaktadır. Davis'in büyük şehirler hariç altın paranın çok nadir görüldüğünü, hatta gümüşün bile oldukça az bulunduğunu, en çok kullanılan paranın ise

⁴⁵ E. J. Davis, *age*, s. 297-302.

⁴⁶ E. J. Davis, *age*, s. 304.

⁴⁷ E. J. Davis, *age*, s. 228-229, 233, 297.

⁴⁸ E. J. Davis, *age*, s. 228-229, 233, 297.

İNGİLİZ GEZGİN EDWIN JOHN DAVIS'İN SEYAHATNAMESİNE GÖRE XIX. YÜZYILIN SON ÇEYREĞİNDE ADANA VE ÇEVRESİ

üzeri gümüşle kaplanmış ayarı bozuk para olduğunu ve bunun da Kırım Savaşı'nın bir sonucu olduğunu ifade etmektedir⁴⁹.

Sosyal Yapı

Gezgin Davis, şehrin sosyal yapısı hakkında da bilgiler vermektedir. Davis'in bildirdiğine göre Adana'da muhtemelen 20 bin kişi yaşamaktadır⁵⁰. O, şehir nüfusunun büyük bir kısmının Müslümanlardan oluştuğunu, fakat Hıristiyanların ise azımsanmayacak bir nüfusa sahip olduğunu belirtmektedir. Şehirde yaşayan çok sayıda Ortodoks Ermeni, az miktarda Katolik Ermeni, Rum ve bir miktar Protestan ile Amerikan Presbiteryen kilisesine mensup misyoner bulunduğunu ifade etmiştir. Şehirdeki Hıristiyanların en önemli kısmını Ermenilerin oluşturduğunu, yaklaşık beş yüz Rum evinin bulunduğunu ancak Katolik nüfusun oldukça az olduğunu bildirmektedir⁵¹.

Gezgin, şehirdeki Müslümanlarla Hıristiyanlar arasındaki ilişkilere de değinmiş, Türkiye'de Müslim ve gayrimüslim halkın ve çocukların barış içinde yaşadığını gözlemlerine eklemiştir⁵².

Adana'daki okullar hakkında da bilgi veren Davis, şehirde yüz yirmi Protestan Ermeni ve iki yüz elli Rum ailesinin bulunduğunu, bu toplulukların bir kilise ve bir okullarının bulunduğunu, gayrimüslim okullarında okuma yazmanın dışında coğrafya, aritmetik, matematik, dil bilgisi, Fransızca, tarih gibi derslerin okutulduğunu, kız çocukların da okula gittiğini ifade etmektedir. Şehirdeki Türk okullarında ise sadece Türkçe okunup yazıldığını, kız çocuklarının okula gitmediklerini, Türkçe'nin yanında çocukların ayrıca Farsça ve Arapça okuyup yazmayı öğrendiklerini, bunların yanında coğrafya, basit matematik ve aritmetik gibi derslerin verildiğini bildirmektedir. Davis, hükümetin bütün din mensuplarına kendi okullarını açma konusunda serbestlik tanıdığına da dikkat çekmiştir⁵³.

Davis, benzer şekilde Tarsus'tan bahsederken kasabada yirmi dört Protestan Ermeni ailesinin yaşadığını, yaklaşık otuz okul çocuğunun bulunduğunu ve bunlardan yarısının kız yarısının ise erkek olduğunu, bu çocukların okulda okuma, yazma, aritmetik, Türkçe ve Ermenice dillerini öğrendiklerini ve hükümetin bu insanları hiç rahatsız etmediğini nakletmektedir⁵⁴.

⁴⁹ E. J. Davis, *age*, s. 297-302.

⁵⁰ E. J. Davis, *age*, s. 49-51, 169; Osmanlı topraklarında 1830 yılında yapılan genel nüfus sayımına göre bu tarihlerde Adana'da 6501 erkek nüfusun bulunduğu ve muhtemelen bir bu kadar da kadın nüfusun bulunduğu hesaba katılırsa yaklaşık 13.000 kişinin yaşadığı anlaşılmaktadır. bkz. Musa Çadırıcı, *Tanzimat Döneminde Anadolu Kentleri'nin Sosyal ve Ekonomik Yapıları*, TTK Yayınları, Ankara 1991, s. 49; Osmanlı'daki bu nüfus sayımı ile ilgili ayrıca geniş bilgi için bkz. Ahmed Lütfi Efendi, *Vak'anüvis Ahmed Lütfi Efendi Tarihi*, Cilt: III, Transkripsiyon Tamer Erdoğan, Tarih Vakfı-Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 1999, s. 640-642. Gezgin Davis ise 1830 tarihinden yaklaşık kırk beş yıl sonra şehre geldiğine göre nüfusun bu süre zarfında 20 bini bulmuş olması mümkün görünmektedir.

⁵¹ E. J. Davis, *age*, s. 183.

⁵² E. J. Davis, *age*, s. 33.

⁵³ E. J. Davis, *age*, s. 26-27, 192-193.

⁵⁴ E. J. Davis, *age*, s. 33.

Dinî Yapı

Seyyahların ilgisini çeken önemli konulardan birisi de Türk toplumunun dinî yapısı ve ibadet mekanları olmuştur. Gezginler, Türklerin ibadet mekanlarını, ibadet şekillerini, dini törenlerini görmek için özel bir çaba sarf etmişlerdir. Ancak genel olarak gezginlerin İslam dinini yeterince tanımaması ve halkın dilini bilmemesi nedeniyle yapılan ibadetlerin doğru anlaşılması zorlaşmıştır. Ayrıca Batılı gezginlerin camilere girmesi ve buraları görmesi padişahın iznine bağlı olması nedeniyle seyyahlar bu konuda serbestçe davranmamışlardır. Bu durum gezginlerin Türk insanının dinî hayatını doğru anlamasını zorlaştırmış, bazı dini olayları kendi anlayışlarına göre değerlendirmişlerdir.

Mesela gezgin Davis, Adana sokaklarında dolaşırken yakınlardaki caminin müezzininin düzenli olarak ezan okuduğunu, onun sesinin son derece güzel olduğunu, ezana yumuşak bir sesle başladığını, minarelerden sesin özellikle gecenin sessizliğinde büyüleyici geldiğini ve sesin birden ve yüksek notadan sona erdiğini bildirmektedir. Davis, bazı arkadaşlarının gece yarısı duyulan bu seslerden rahatsız olup, Türkler hakkında “*deli adamlar*” diye mırıldandıklarını ancak kendisinin ezanı son derece beğendiğini belirtmektedir. Hatta bazen de gecenin karanlığında uzaklardan başka minarelerden ezan sesleri duyulduğunu bildirmektedir⁵⁵.

Davis, Türklerin kendilerince kutsal mekanlara ehemmiyet verdiklerini de anlatmaktadır. Mesela gezgin, Tarsus'ta ziyaret ettiği Ashab-ı Kehf mağarasında hepsi kardeş olan yedi Hıristiyan'ın başından geçenleri aktarır. Kardeşlerin bulunduğu mağaranın duvarları zalim Trajan Decius'un emriyle kapatılır ve kardeşler içeride bir rivayete göre 157 yıl bir başkasına göre ise 309 yıl II. Theodosius zamanına kadar mucize kabilinden uyurlar ve neticede buradan kurtulurlar. Davis, burasının Müslümanlar için önemli bir mekan olduğunu ve dönemin Osmanlı Sultanı Abdülaziz'in annesi Valide Sultan'ın buraya yeni bir cami inşa ettirdiğini ve yıllık belirli bir miktar para ile ihtiyaçlarını karşıladığını bildirmektedir⁵⁶. Bu anlamda XV. yüzyılda Türkiye'yi gezen Fransız gezgin Bertrandon de la Broquière, Adana'da Türklerin nasıl ibadet ettiğini ve adaklarını nasıl yaptıklarını gördüğünü, Türklerin de gezginin kendine has dualarını okuduğunda bu duaları “*harikulâde*” olarak nitelendirdiklerini bildirmektedir⁵⁷. İfadelerden anlaşılacağı üzere Türklerin dini özellikleri ve ibadetleri, gezginleri olumlu anlamda etkilemiş ve ilgilerini çekmiştir.

El Sanatları-Kilim

Davis'in gözlemlerinde bölgede üretilen el sanatlarıyla ilgili bilgilere de rastlanmaktadır. Gezgin bölgede son derece güzel kilimler gördüğünü aktarmaktadır. Gezgin'e göre, Türk kilimleri İran ve Horasan kilimlerinden derece olarak aşağıda olmasına rağmen güzellik ve parlaklık olarak olağanüstü görünüme sahiptir. Davis, bölgede el sanatı

⁵⁵ E. J. Davis, *age*, s. 42.

⁵⁶ E. J. Davis, *age*, s. 169-170.

⁵⁷ Bertrandon De La Broquière, *Bertrandon De La Broquière'in Deniz Aşırı Seyahati*, (Çev. İlhan Arda), Eren Yayınları, İstanbul 2000, s. 173.

İNGİLİZ GEZGİN EDWIN JOHN DAVIS'İN SEYAHATNAMESİNE GÖRE XIX. YÜZYILIN SON ÇEYREĞİNDE ADANA VE ÇEVRESİ

olarak dokunan çok sayıda güzel kilimin Adanalı bir Rum tüccar tarafından Viyana'da sergilendiği bilgisine yer vermiştir. Hatta tüccarın bu teşebbüsünden dolayı ödül kazandığını dile getirmiştir.

Gezgin, Türk kilimlerinin ölçülerinin 120 cm'den 4 metreye kadar değiştiğini, kilimlerin üç liradan başlayan fiyatlara satıldığını bildirmiştir. Davis'e göre kilimler bu fiyatlardan daha düşüğe de alınabilir. Özellikle Adana'da karşılaştığı Mr. Schiffmann'ın kilimlerine hayran olduğunu bildiren Davis, ülkede para konusunda sıkıntı olduğu için fiyatlarının son derece ucuz olduğunu, boyutları oldukça büyük bir kilimin 2 liraya satıldığını, Karaman Kilimi olarak geçen türün ise 4 lira olduğunu, kilimlerde oldukça güzel bir koyu kahverengi boya kullanıldığını ancak bunun nasıl elde edildiğini öğrenemediğini bildirmiştir. Bununla birlikte gezgin, Türk kilimlerinin Kahire pazarında satılan İran halılarından derece olarak aşağı seviyede olduğunu eklemektedir⁵⁸.

Sonuç

XIX. yüzyılın son çeyreğinde Türkiye'ye gelen İngiliz gezgin E. J. Davis, Adana ve çevresinde gezip gördüğü yerler hakkındaki izlenimlerini ayrıntılı bir şekilde aktarmış ve önemli bilgiler vermiştir. Gezgin seyahatnamesinde Adana şehrinin gayet iyi görüldüğünü, belirli yerler hariç sokakların temiz, kalabalık ve kaldırımların iyi döşenmiş olduğunu, sokakların temiz olup bazı yerlerin aydınlatıldığını, pek çok yerin güzel görüldüğünü ve her yerin övülmeye değer olduğunu bildirmektedir. Bu durumun Tanzimat Dönemi'yle başlayıp, sonrasında devam eden bayındırlık çabalarının neticesi olarak şehirlerde meydana gelen dönüşümün bir sonucu olduğu düşünülebilir.

Davis'in şehirle ilgili izlenimlerine bakıldığında bölgenin tarımsal zenginliğine ve iklimden kaynaklanan avantajlara hayranlıkla değindiği görülür. Ayrıca Adana ve çevresinde bulunan şehirlerdeki hane sayısından hayvan sayısına, maden işletmesinden ekonomik faaliyetlere ve el sanatlarına kadar ayrıntılı bilgiler veren gözlemleri, XIX. yüzyıl İngiliz gezi edebiyatının en önemli özelliklerindedir. Bu durum genel olarak Doğu Akdeniz'de değişen ticarî dengelerin bir sonucu olarak da değerlendirilebilir. Zira bu dönemde İngiltere en güçlü dönemini yaşamakta olup kaynakları zengin olan alanlar potansiyel sömürü bölgesi olarak görülebilmektedir.

Seyahatnamedeki dile bakıldığında Türklerin tembelliğine ve Türk yöneticilerin yeteneksizliğine vurgu yapıldığı anlaşılmaktadır. Adana ve çevresinde Türklerin yaşamış olduğu fakirlik ve kıtlığın, kaynakların verimli kullanılamamasından ve tembellikten kaynaklandığına değinilmiştir. Örneğin gezgin, Adana halkını eleştirirken bölgedeki yoksulluk ve sefaletin sebebini Türklerin tembellik ve tedbirsizliğine bağlamaktadır. Davis, ülkede mahsulün iyi olması durumunda Mekke'ye hac için gidildiğini veya bir başka kadınla evlendiğini yahut aylak aylak gezilerek sahip olduklarını tüketene kadar oburca yenilip içildiğini, hasadın kötü gitmesi durumunda ise insanların açlığın sınırına geldiğini iddia etmektedir. Ancak şunu belirtmek gerekir ki, Türklere atfedilen "*tembellik, uyuşukluk,*

⁵⁸ E. J. Davis, *age*, s. 52, 151-152.

kaynakların verimli kullanılmaması, yöneticilerin beceriksizliği ve yeteneksizliği” gibi söylemler kendisini İngiliz diplomasisinden ayıramayan XIX. yüzyıl gezi edebiyatının klasik vurgusudur.

Keza Davis, Türk yöneticilerini gevşek tavırlarını ve kendi çıkarları için çalışmalarını eleştirmiştir. Yine gezgin, bir kısım yöneticinin, halkın iyiliği için bir şeyler yapmaya çalıştığını, fakat sık sık görev yerlerinin değişmesi sebebiyle çalışmalarını yarıda bırakmak durumunda kaldıklarını bildirirken yönetim yapısının oldukça bozulmuş olduğundan bahsetmektedir. Davis’e göre Osmanlı Devleti’nin kaynakları yöneticilerin beceriksizliği ve tembelliği yüzünden boşa sarf edilmekte, Türkiye’nin zengin kaynakları ve bunları işletemeyen bir devletin varlığının altı çizilerek kaynakları daha verimli işletecek güçlü bir devletin varlığına ihtiyaç olduğu sezdirilmektedir.

Adana ve çevresinde Müslümanlarla gayrimüslimlerin ilişkilerine de değinen seyyah, Adana’nın nüfusunun önemli kısmının Müslüman olduğunu fakat Hıristiyanların da azımsanamayacak bir nüfusa sahip olduğunu altını çizerek şehirdeki Müslüman ve gayrimüslim halkın ve çocukların barış içinde yaşadıklarına da vurgu yapmıştır.

Sonuç olarak Davis’in izlenimleri ayrıntılı, özgün, nesnel ve objektif ifadeler içermekle birlikte Türklere bakış açısı ve değerlendirme biçimi olarak kendisinden önce var olan önyargılardan tamamen sıyrılmış değildir.

İNGİLİZ GEZGİN EDWIN JOHN DAVIS'İN SEYAHATNAMESİNE GÖRE XIX. YÜZYILIN
SON ÇEYREĞİNDE ADANA VE ÇEVRESİ

Kaynakça

- AHMED LÜTFİ EFENDİ, *Vak'anüvis Ahmed Lütü Efendi Tarihi*, Cilt: III, Trans. Tamer Erdoğan, Tarih Vakfı-Yapı Kredi Yayını, İstanbul 1999.
- BAĞIŞ, Ali İhsan, "III. George Döneminde İngiltere'nin Osmanlı İmparatorluğundaki Ekonomi Siyaseti 1760-1815", *Türk-İngiliz İlişkileri 1583-1984 (400. Yıldönümü)*, Başbakanlık Yayını, Ankara 1985, s. 43-52.
- BAŞKAN, Seyfi, *Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye'de Resim*, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara 1997.
- BİLİCİ, Z. Kenan, "Bir Gezginin Gözüyle 19. Yüzyılda Karaman'daki Anıtlar", *Milli Kültür*, Sayı: 56 (Mart 1987), s. 78-81.
- BOWEN, Harold, *Türkiye Hakkında İngiliz Tetkikleri*, Longmans Green Co. Ltd., London 1948.
- BROQUIÈRE, Bertrandon De La, *Bertrandon De La Broquière'in Deniz Aşırı Seyahati*, (Çev. İlhan Arda), Eren Yayınları, İstanbul 2000.
- BULUT, Yücel, *Oryantalizmin Eleştirel Kısa Tarihi*, Yöneliş Yayınları, İstanbul 2002.
- BURNABY, Fred, *At Sirtında Anadolu*, (Çev. Fatma Taşkent), İletişim Yayınları, 3. Baskı, İstanbul 2000.
- ÇADIRCI, Musa, *Tanzimat Döneminde Anadolu Kentleri'nin Sosyal ve Ekonomik Yapıları*, TTK Yayınları, Ankara 1991.
- ÇAM, Nusret, "E. J. Davis'in Seyahatnamesine Göre 115 Yıl Önce Anadolu'dan Resimler", *Kültür ve Sanat*, Sayı: 11 (Eylül 1991), s. 50-55.
- DAVIS, Edwin John, *Life in Asiatic Turkey a Journal of Travel in Cilicia (Pedia and Trachoea), Isauria, and Parts of Lycaonia and Cappadocia*, Edward Stanford Publishing, London 1879.
- DAVIS, E. J., *Anatolica: or, The journal of a visit to some of the ancient ruined cities of Caria, Phrygia, Lycia, and Pisidia*, Grand and Co. Publishing, London 1874.
- DAVIS, E. J., *Osmanlı Proverbs and Quaint Sayings*, Sampson Low Publishing, London 1897.
- ERSOY, Osman, "Bir İngiliz Konsolosunun 1846 Yılında Erzurum'dan Kars'a Seyahati", *Tarih Araştırmaları Dergisi*, Cilt: III, Sayı: 2-3 (Ankara 1964), s. 237-249.
- HEPPNER, Harald, "Aydınlanma Çağında Batılıların Türk İmaji", *I. Uluslararası Seyahatnamelerde Türk ve Batı İmaji Sempozyumu*, (28.X-1.XI.1985), Anadolu Üniversitesi Yayınları, Eskişehir 1987, s. 107-114.
- HOWARD, George William Frederick, *Türk Sularında Seyahat*, (Çev. Şevket Serdar Türet), Tercüman 1001 Temel Eser, İstanbul 1978.
- KABBANI, Rana, *Avrupa'nın Doğu İmaji*, (Çev. Serpil Tuncer), Bağlam Yayınları, İstanbul 1993.

- LEWIS, Bernard, "Doğu'ya Giden Bazı İngiliz Seyyahları, (Çev. Esim Erdim-Salih Özbaran), *Tarih İncelemeleri Dergisi*, Cilt: II (İzmir 1984), s. 245-264.
- MOLTKE, Feldmareşal Helmuth Von, *Türkiye Mektupları*, (Çev. Hayrullah Örs), Remzi Kitabevi, İstanbul 1969.
- POOLE, Stanley Lane, *Lord Stratford Canning'in Türkiye Hatıraları*, (Çev. Can Yücel), Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 1999.
- RACZYNSKI, Edward, *1814'de İstanbul ve Çanakkale'ye Seyâhat*, (Çev. Kemal Turan), Tercüman 1001 Temel Eser, İstanbul 1980.
- ROBINS, Kevin, *İmaj Görmenin Kültür ve Politikası*, (Çev. Nurçay Türkoğlu), Ayrıntı Yayınları, İstanbul 1999.
- SPRY, William James Joseph, *Life of the Bosphorus Doings in the City of the Sultan Turkey Past and Present*, H. S. Nichols Publishing, London 1895.
- ŞAHİN, Gürsoy, *İngiliz Seyahatnamelerinde Osmanlı Toplumunu ve Türk İmajı*, Gökkuşbu Yayınları, İstanbul 2007.
- TODOROVA, Maria, *Balkanlar'ı Tahayyül Etmek*, (Çev. Dilek Şendil), İletişim Yayınları, 4. Baskı, İstanbul 2013.
- ÜNLÜ, Selçuk, "Jacob Philipp Falmmeyer ve 19. Asır Osmanlı Türkiye'si", *Türk Dünyası Araştırmaları*, Sayı: 16 (Şubat 1982), s. 142-154.